

Підготовлений докт. філософ. наук Валерієм КЛИМОВИМ

**НАУКОВО-ЕКСПЕРТНИЙ МАТЕРІАЛ
«ЦЕРКВА ЯК ВИРАЗНИК СУСПІЛЬНИХ НАСТРОЇВ ТА ЯК ГРУПА ІНТЕРЕСІВ»
ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ДОПОВІДІ «ПОЛІТИЧНЕ ПОЛЕ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ,
СУСПІЛЬСТВА І ГРОМАДЯН В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ».**

На противагу радянському періоду розвитку суспільства, коли Церква* як специфічна інституція могла або публічно заявляти про свою солідарність з офіційною позицією держави і соціуму, вимушено мовчати чи вдовольнятися відтворенням настроїв тієї порівняно невеликої частини громадян, які тоді ідентифікували себе як віруючі, Церква періоду незалежності України, ставши дійсно самостійним, суверенним, представницьким інститутом, має підстави бути і в багатьох випадках є виразником настроїв в українському суспільстві, декларуючи при цьому свою позицію щодо таких виявів суспільного самопочуття.

З різних причин не в усі часи і не кожна Церква могла претендувати на статус виразника суспільних настроїв¹⁶². У цьому відношенні показові трансформації, які відбулися в Україні після 1991 р. з інститутом Церкви, який за своєю сакральною суттю завжди був найбільш віддаленим від соціально-політичних, економічних процесів, реформувань чи ринкових новацій. Внаслідок кардинальних змін у політичній, економічній, соціальній та духовній сферах, що розпочалися в країні з початку 90-х років ХХ ст., принципово змінилося ставлення держави і суспільства до Церкви та релігії, їх місце в суспільстві: на зміну ставленню до релігійно-церковного комплексу як до ледь терпимого пережиткового явища, приреченого на згасання, за роки незалежності у суспільстві прийшло його розуміння як важливого суспільного компонента, для діяльності якого мали бути створені не декларовані, а реальні суспільні й правові умови. Як цілком слушно зазначають українські релігієзнавці, «саме у цей період відбулися кардинальні зміни світоглядних парадигм в оцінках релігії та її функціональності, утвердження свободи буття релігії і релігійних структур у суспільстві»¹⁶³. З цілої низки причин Церква стала суспільно вагомим чинником, до думки якого прислухаються, з оцінками, висновками і побажаннями якого рахуються. На суспільно, духовно і культурно орієнтований потенціал Церкви, на її впливовість, солідарну партнерську діяльність почали розраховувати держава, політичні партії, громадські організації.

Підставами, які зумовлюють нинішню значущість Церкви як виразника суспільних

* За всієї багатозначності терміну «церква» в даній статті ми будемо оперувати ним як узагальнюючим поняттям для всіх релігійних організацій поліконфесійної України. Таке абстрагування від конфесійної специфіки допустиме і прийнятне, наприклад, при розгляді багатьох проблем державно-церковних відносин, де всі конфесії мають представлятися як рівноправні суб'єкти відносин. З огляду на таке комплексне, узагальнююче за змістом, відмінне від інших розуміння терміну «церква», в нашому параграфі ми будемо подавати його написання з великої літери.

¹⁶² Під суспільними настроями тут розуміється цілісна форма життєвідчуття, що відображає емоційно-раціональне сприйняття оточуючих явищ і процесів і виражається в *позитивних* настроях (оптимістична активність, солідаризація, благополуччя, соціальна влаштованість, життєва стабільність, віра в завтрашній день та ін.) або *негативних* (песимістична зневіра, пасивні очікування, байдужість, споживацькі настрої, деструктивний скептицизм тощо) /Див.: Тощенко Ж.Т. Социальное настроение – феномен современной социологической теории и практики. / [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://ecsosman.hse.ru/data/286/137/1231/002.TOCSHENKO.pdf>

¹⁶³ Колодний А.Н., Климов В.В. Введение. Религиоведческая мысль Украины конца XX – начала XXI в./ Религиоведение Украины. – Часть 2: Религиоведение Украины конца XX – начала XXI в. – М., 2010. – С.9 (переклад з російської наш. – В.К.).

настроїв, на нашу думку, є:

– *високий рівень присутності Церкви, релігійних об'єднань та організацій в українському суспільстві.* За даними Міністерства культури України на 01.01.2013 р. в країні діє майже 37 тис. релігійних організацій, в тому числі 87 центрів та 295 управлінь, 35460 релігійних громад 55 віросповідних напрямів¹⁶⁴. Динаміка кількісних змін релігійної мережі вказує на подальше її зростання (збільшення з 1991 р. в 3,7 раза), хоч ці процеси у порівнянні з темпами 90-х років (приріст кількості релігійних організацій в 1991-1995 рр. становив 69,9 відсотка) істотно уповільнилися, вказуючи на досягнення оптимальної насиченості мережі та її відповідність потребам віруючих. На відміну від минулих років вирівнюються диспропорції присутності Церкви і в регіональному аспекті: на Західний регіон припадає 39 відсотків загальної релігійної мережі, на Північний і Центральний – 31 відсоток, на Південний і Східний регіони – 30 відсотків¹⁶⁵;

– *значний відсоток громадян серед дорослого населення країни, які ідентифікують себе як віруючих.* За даними Центру Разумкова, на початок 2013 р. віруючими назвали себе 67 відсотків опитаних (в листопаді 2010 р. таких було 71 відсоток)¹⁶⁶. Для порівняння: в 1991 р. віруючими декларували себе 43,3%¹⁶⁷, в 2009 р. – 70,7%¹⁶⁸. Відповідь на запитання про самоідентифікацію з певною релігійною традицією дає ще більшу цифру – 87,9% в 2011 р.¹⁶⁹ (зрозуміло, що це не обов'язково віруючі: це можуть бути співчуваючі певному віросповіданню, лояльні до нього, пов'язані сімейною традицією і т.п.). Навіть якщо не вдаватися в особливості і причини різкої переорієнтації громадян у бік релігійного світогляду, явно завищеної релігійної самоідентифікації і дещо огрублено ототожнити релігійну самоідентифікацію і дійсну релігійність, то слід констатувати *за останні 20 років істотний здви́г в українському суспільстві у бік вибору релігійної ідентичності.* Є доконаним факт, що більше половини дорослого населення країни декларує себе віруючими. Змінився соціальний склад віруючих, зросла частка серед віруючих молоді, міських жителів, інтелігенції;

– *поява авторитетних представницьких міжцерковних органів,* які можуть, поперше, виражати вже не лише конфесійно означену позицію однієї чи кількох церков, а релігійно-церковної спільноти в цілому, по-друге, презентувати свою позицію публічно – через звернення до Президента України, до Верховної Ради України, до української спільноти, віруючих, зрештою – до представницьких європейських органів; в ЗМІ, спеціальних релігійних виданнях і т. ін. Показовим прикладом такого органу є Всеукраїнська Рада церков і релігійних організацій (діє з 1996 р., далі – ВРЦіРО) – представницький міжконфесійний дорадчо-консультативний орган, до складу якого входять церкви і релігійні організації, які представляють понад 90 відсотків релігійної мережі в країні. Діючи як незалежний від державних структур, політичних партій чи громадських згромаджень орган, Рада зарекомендувала себе як одне з найавторитетніших об'єднань на релігійній основі, яке у своїх документах відображає, з врахуванням чисельності

¹⁶⁴ Інформаційний звіт Міністерства культури України «Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні за 2012 рік». Короткий виклад. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1212%3A1&catid=51%3Astats&Itemid=79&lang=uk

¹⁶⁵ Там само.

¹⁶⁶ Див.: Інформаційні матеріали Центру Разумкова до Круглого столу на тему «Державно-конфесійні відносини в Україні станом на 2013 рік: рух до партнерства держави і Церкви чи до кризи взаємин?». 22 квітня 2013 р. – С.23.

¹⁶⁷ Сучасна релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції, прогнози / Відпов. ред. Косуха П.І. – К., 1994. – С.146.

¹⁶⁸ Українське суспільство. 1992–2009. Соціологічний моніторинг. – К., 2009. – С. 544.

¹⁶⁹ Українське суспільство. 20 років незалежності. Соціологічний моніторинг. – В 2-т. – Т. 2. – К., 2011. – С.134.

віруючих в країні, узгоджену позицію значної частини українського соціуму. Окрім ВРЦіРО, діють інші представницькі міжконфесійні органи: Нарада представників християнських церков України, Рада євангельських протестантських церков України та ін.;

– *високий ступінь довіри суспільства до Церкви та духовенства*. Соціологічні дослідження з року в рік підтверджують стабільно високий рівень довіри Церкві й духовенству в розрізі регіонів, конфесій, різних вікових груп (2000 р. – 38,5 відсотка, 2005 р. – 52,5; 2010 р. – 56,3; 2011 р. – 65,3 відсотка). В період 1997-2011 рр. рівень довіри до названих суб'єктів відносин був найвищим у порівнянні з іншими інституціями. Високі рейтинги довіри до Церкви тим більш наочні на тлі відверто низьких рівнів довіри кореспондентів до владних структур, правоохоронних органів, політичних партій, профспілок, ЗМІ, різного роду фондів, банків, страхових організацій і т.п.¹⁷⁰. Хоча дослідники – соціологи, філософи, релігієзнавці вбачають у таких результатах не скільки наслідки активно-прийнятної діяльності самої церкви в суспільстві, стільки її непричетність до соціально гострих проблем (проблем трудовлаштування, своєчасності виплат заробітної плати, зростання цін, подолання злочинності, корупції і хабарництва, проблем ЖКХ тощо), довіра до Церкви залишається стабільно високою;

– *включення Церкви в соціально важливу діяльність* (благодійницьку, милосердну, освітньо-культурну, морально-виховну, соціальну, гуманітарну та ін.), що веде до розширення присутності Церкви у суспільній сфері, підвищення авторитету Церкви в суспільстві, значущості її позацерковної, позарелігійної діяльності та позиції як суб'єкта суспільних відносин. При цьому практичної конкретизації набуває більш глобальний процес переорієнтації Церкви з вертикальної реалізації відносин «людина – Бог» на горизонтальну «людина – людина», «Церква – людина»; отримує розвиток процес «обмирщення» функцій релігійно-церковних інституцій, входження їх у «профаний» світ. З огляду на стабільно високий авторитет Церкви, її прагнуть використати у партійно-політичних цілях, міжнародних відносинах, «як чинник збереження національної ідентичності»¹⁷¹ тощо;

– *можливість оприлюднення Церквою своєї позиції* через мережу релігійних засобів інформації: телеканали, Інтернет, періодичні релігійні видання. За останні 20 років мережа релігійних видань зросла до 384 релігійних друкованих видань різних конфесій¹⁷² (насправді ця цифра значно більша), що дає можливість Церкві оприлюднювати свою позицію, формувати громадську думку не лише серед віросповідних спільнот.

Комплексна дія зазначених чинників якраз і дозволяє реалізувати потенціал Церкви щодо відображення й вираження суспільних настроїв, суспільного реагування на проблеми буття чи духовного життя. Вона корелюється з прагненням Церкви в нових умовах не обмежуватися масивом віруючих, а знайомити все суспільство з своїм баченням актуальних проблем сучасності, давати їм оцінку, пропонувати свої шляхи розв'язання проблемних питань, спираючись не лише на релігійні постулати і цінності, а й на своє знання настроїв більшої частини українського соціуму.

Зокрема, констатуючи неминучість сучасних глобалізаційних процесів, їх в ряді випадків негативні наслідки, що захопили й гуманітарну сферу – культуру, цілі галузі

¹⁷⁰ Українське суспільство. 20 років незалежності. Соціологічний моніторинг. – Т.2. – С.206-229.

¹⁷¹ Див.: Колодний А. Трансформації соціальних функцій релігії // Українській Асоціації релігієзнавців двадцять років. Збірник праць. – К., 2013. – С. 128.

¹⁷² Інформаційний звіт Міністерства культури України «Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні за 2012 рік». Короткий виклад /[Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1212%3A1&catid=51%3Astats&Itemid=79&lang=uk

науки, право, релігію, мораль, мову, засоби масової інформації та ін.; дезорієнтованість, розгубленість сучасної людини в умовах тотальних інформаційних потоків, економічних, технологічних, електронно-комунікативних новацій; неможливість багатьох людей самостійно розібратися в них; розуміючи стан аномійної деморалізованості людини пострадянського простору, коли стару систему норм, цінностей, орієнтирів зруйновано, а нову ще не сформовано¹⁷³; коли відбувається поступове, але неухильне руйнування самотніх національних культур, моральних цінностей і самої людини, *Церква прагне дати своє бачення й оцінку цим процесам*, вказати на їх причини, запропонувати свої рецепти подолання кризи – духовної, культурної, соціальної. Відображаючи суспільні настрої, церкви констатують стан українського суспільства як такий, де зростає соціальна нерівність, бідність навіть працюючих, безробіття серед молоді і людей старшого віку, корупція, соціальна занедбаність цілих категорій населення, деморалізації тощо. Звідси, враховуючи поширені в суспільстві настрої зневіри, втрату життєвих орієнтирів, соціального дискомфорту, невміння частини наших сучасників зорієнтуватися в суперечливих, швидкоплинних процесах сьогодення, – готовність Церкви дати своє тлумачення проблем глобалізації, науково-технічному прогресу, національних, сімейних відносин, секуляризації, екології, медицини, біоетики, евтаназії, трансплантації органів; своє розуміння сучасної держави, державно-церковних відносин тощо¹⁷⁴.

Тенденція дрейфу Церкви за межі суто богослужбових, ритуально-обрядових функцій, прагнення заявити про себе в питаннях суспільної значущості наочно видно на прикладі розробки більшістю церков в Україні в останні 10-15 років концепцій власної соціальної політики, чого досі не було. Свого часу значного суспільного звучання набули, зокрема, Звернення синоду єпископів Київсько-Галицької митрополії Української Греко-Католицької Церкви до духовенства, мирян та всіх людей доброї волі в жовтні 2000 р.¹⁷⁵, який став пробним каменем у розробці УГКЦ довгострокових соціальних програм, зокрема прийнятого Собором УГКЦ документа «Суспільний дороговказ віруючого» (2002). Відображаючи суспільні настрої, згадане вище Звернення синоду УГКЦ зазначало, що «органи влади, правопорядку нечесністю і зловживаннями, корупційністю і штучною бюрократизацією скомпрометували велику ідею Української держави і несуть основну відповідальність за ситуацію, що склалася, за зневіру і розчарування народу. «Узаконеним беззаконням» документ називав практику невиплати заробітної плати працюючим. Пропонувалося повернення від «дегуманізованої суспільної свідомості до життя згідно Біблії»¹⁷⁶.

З'явилися близькі за змістом і проблематикою документи соціального блоку Української Православної Церкви¹⁷⁷ (2000 р.), Української Православної Церкви Київського Патріархату (2000 р.)¹⁷⁸, цілої низки протестантських церков України¹⁷⁹.

Лейтмотивом цих документів є переконаність, що сьогодні «Церква покликана

¹⁷³ Паніна Н. Українське суспільство. Соціологічний моніторинг. 1992-2006. – К., 2006. – С.5.

¹⁷⁴ Див.: Декларація Ювілейного Помісного собору Української Православної Церкви Київського Патріархату «Церква і світ на початку третього тисячоліття»/ Ювілейний Помісний собор Української Православної Церкви Київського Патріархату. 9-10 січня 2001 року. Документи і матеріали. – К., 2001. – С. 14-26.

¹⁷⁵ Звернення синоду єпископів Київсько-Галицької митрополії Української Греко-Католицької Церкви до духовенства, мирян та всіх людей доброї волі від 10 жовтня 2000 року // Патріархат. – 2000. – Ч.11 (359). – С.5–6.

¹⁷⁶ Там само. – С.5-6.

¹⁷⁷ Основи соціальної концепції Української Православної Церкви. – К., 2002.

¹⁷⁸ В 2004 р. Українською Православною Церквою Київського Патріархату оприлюднена декларація «Про духовне відродження українського суспільства в умовах глобалізації світу» / [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/resourses/church_doc/uockp_doc/34100/

¹⁷⁹ Див., наприклад: Основи соціального вчення Церкви християн Адвентистів Сьомого Дня // Історія Церкви християн Адвентистів Сьомого Дня. – К., 2004.

брати участь у *влаштуванні людського життя в усіх сферах*, де це можливо, і поєднувати відповідні зусилля з представниками світської влади». Будучи впевненою в адекватності свого розуміння і відтворення суспільних настроїв, Церква заявляє сьогодні про свою готовність співпрацювати з державою у вирішенні проблем порозуміння й співробітництва між людьми, народами та державами; збереженні моральності в суспільстві; у справі милосердя та благодійності, розвитку спільних соціальних програм, програм у освіті та науці; підтримки інституту сім'ї, материнства й дитинства; в економічній діяльності на користь Церкви, держави й суспільства; у діяльності з охорони навколишнього середовища; роботі з профілактики правопорушень, піклуванні про осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі та ін.¹⁸⁰

Новим у згаданих документах було більш рішуча налаштованість Церкви на утвердження власного бачення і свого місця у вирішенні питань суспільної значущості. Церковне священноначалля, говорилося в одному з названих документів, може «закликати народ застосувати механізми народовладдя для зміни законодавства або перегляду рішень влади; звернутися до своїх чад із закликом до мирної громадянської непокори»¹⁸¹.

Церква вважає своїм обов'язком ретранслювати суспільні настрої в періоди особливого піднесення, емоційної активності цих настроїв, забарвлених політично, патріотично, національно, релігійно і т. п., – з нагоди визначних дат, у період політичних кампаній, виборів різних рівнів тощо, намагаючись спрямувати ці настрої і процеси в русло об'єктивної розсудливості, зваженості, поміркованості, толерантності, розумного вибору; нагадати про фундаментальні пріоритети і цінності, які не повинні забуватися в угоду ситуативним політичним цілям чи міркуванням тощо. У Зверненні, підписаному членами ВРЦіРО* з нагоди 20-річчя відновлення державної незалежності України, представники віросповідних спільнот підкресливали, що в країні «розпочалося будівництво нового, громадянського суспільства, високими цінностями якого є свобода, сполучена з відповідальністю», і за всього нашого різноманіття – регіонального, культурного, мовного, національного, віросповідного – слід знаходити шляхи порозуміння та співпраці заради спільного блага. Церква закликала «кожного на своєму місці, в міру можливості по совісті» боротися з нинішніми викликами – бідністю, зростанням «прірви» між багатими і бідними, глибоко вкоріненою корупцією, моральною і духовною кризою, масовим зростанням цін на споживчі товари та комунальні послуги, правовим нігілізмом, несправедливим судочинством та ін.¹⁸². Церква вважає, що в основі різного роду суспільних криз лежать духовні й моральні передумови, а тому треба «примножувати добро і протидіяти злу».

Можна дискутувати з Церквою про вичерпність таких пояснень суспільних криз, але не можна не погодитися з тим, що ідейна, моральна складова таких криз значна, вагомо впливає на суспільні настрої, соціальне самопочуття, формує позицію, поведінські установки, сегмент соціальних очікувань, зрештою – способи практичного реагування людини і суспільства на такі проблеми. Дослідження соціального самопочуття та

¹⁸⁰ Основи соціальної концепції Української Православної Церкви / [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/ua/db/print/1207692.html>

¹⁸¹ Там само.

* На момент оприлюднення Звернення 22.09.2011 р. у ВРЦіРО були представлені 18 віросповідних напрямів трьох світових релігій – понад 90 відсотків релігійної мережі України.

¹⁸² Звернення Всеукраїнської Ради церков і релігійних організацій з нагоди 20-річчя відновлення державної незалежності України. 22 вересня 2011 р./ [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://vrciro.org.ua/>; Звернення Всеукраїнської Ради Церков до Президента України Віктора Януковича. 21 квітня 2011 р./ [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/resourses/church_doc/ecumen_doc/42132/

суспільних настроїв в Україні впродовж тривалого часу показують, що почуття надії стосовно майбутнього України, яке з 1999 р. було вищим 50-відсоткового рівня, в 2011 р. катастрофічно знизилося і знаходиться на рівні 35,5 відсотків. Характер відповідей більшості респондентів (46,8 відсотків) про стан соціального самопочуття засвідчують їх песимістичні очікування у майбутньому гірших часів; оптимісти у цьому питанні складають абсолютну меншість¹⁸³. Не треба особливо доводити, що такі соціальні настрої – прийнятний ґрунт для зростання соціальної напруги, нестабільності, конфліктів, нехтування громадянськими обов'язками тощо.

Роль Церкви як виразника суспільних настроїв наочно проявляється і в процесі підготовки та проведення в країні різного роду політичних кампаній – в першу чергу виборів до представницьких органів влади різного рівня. Вибори в Україні в усіх свої фазах фактично стали квінтесенцією суспільних настроїв на кожний конкретний момент: приводом співставити обіцяне й зроблене і дати свою оцінку; публічно солідаризуватися чи піддати критиці, висловити свої розчарування, надії, очікування і т. ін. Тривале намагання політизувати релігійно-церковний комплекс, втягнути Церкву в партійно-політичну боротьбу, скористатися авторитетом Церкви серед віруючого електорату, щоб підняти рейтинги партій; непоодинокі спроби і самих церков використати партійний чинник для лобіювання своїх інтересів на сьогодні привели не лише до розчарування сторін, а й до вироблення Церквою зваженої офіційної позиції невтручання в політичні процеси, поміркованого ставлення до перипетій партійної боротьби («Не беріть участі у політичній агітації від імені Церков і релігійних організацій, навіть якщо вас проситимуть або примушуватимуть»¹⁸⁴). Усвідомлення Церквою свого реального місця в українському суспільстві зумовило обрання нею ролі об'єктивного, незалежного і самодостатнього радника для електорату віруючих і невіруючих за зрозумілого пріоритету релігійно-церковних інтересів. «Незважаючи на можливе розчарування або зневіру в політиці та політиках, – зверталася Церква до електорату напередодні виборів Президента України, – закликаємо кожного керуватися не особистою вигодою, а усвідомленням блага суспільства, моральними критеріями та власними світоглядними переконаннями. Ми застерігаємо всіх – не дайте себе купити..., будьте гідними високого звання Людини і Громадянина»¹⁸⁵.

Суспільні настрої віруючих і невіруючих спільнот країни знаходять відображення в узгодженій позиції Церкви з інших суспільно значущих питань, які хвилюють суспільство і з приводу яких нерідко існують доволі різні погляди та тлумачення, даючи привід для ускладнення чи й загострення суспільних відносин: з мовного питання, суспільної моралі, присутності Церкви в світській школі, в армії; змісту певних законопроектів, тлумачення важливих історичних подій, включаючи 1025-річчя Хрещення Русі та ін. Показовим у цьому сенсі було реагування Церкви на мовну проблему, яка в політизованому українському суспільстві набрала значної гостроти, так що пересічному громадянину навіть з позиції здорового глузду було вже важко розібратися в розмаїтті партійно-політичних аргументацій та ідеологічних спекуляцій. В оприлюдненому в липні 2012 р. Відкритому листі глав церков і релігійних організацій щодо мовного питання Президенту України, відображаючи позицію значної частини суспільства – віруючої і невіруючої, – церковні очільники закликали до загальнонаціонального

¹⁸³ Соболева Н. На шляху надій і розчарувань: сподівання та страхи сучасних українців // Українське суспільство. 20 років незалежності. Соціологічний моніторинг. – Т. 1. – С. 267.

¹⁸⁴ Див.: Звернення до українського народу з приводу виборів Президента України. 21.12.2009 р./ [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://vrciro.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=109&Itemid=31

¹⁸⁵ Там само.

суспільного і фахового діалогу щодо мовної проблематики, до здійснення збалансованої мовної політики, яка б захищала державний статус української мови і сприяла розвитку та функціонуванню мов національних меншин¹⁸⁶.

В іншому принциповому і суспільно важливому питанні – щодо стану суспільної моралі в Україні релігійно-церковне співтовариство, виражаючи суспільну занепокоєність моральною кризою в суспільстві й убачаючи причинно-наслідковий зв'язок між падінням рівня суспільної моралі з одного боку, і такими суспільними явищами, як алкоголізм та наркоманія, поширення венеричних хвороб, епідемія ВІЛ/СНІД, занепад сімейних цінностей – з іншого, закликала парламентаріїв, українську спільноту протистояти деморалізації нашого суспільства та зберегти його від саморуйнування¹⁸⁷. Фактична байдужість до питань суспільної моралі призводить згодом державу, Церкву, громадські організації витратити вже значно більші зусилля на подолання наслідків такої байдужості – створювати благодійні товариства, громадські фонди, допомагати важко хворим, особам, що потребують соціальної адаптації, сиротам, дітям з неблагополучних сімей тощо.

Таким чином, Церква за два десятиліття не лише отримала можливість вільно оприлюднювати своє бачення суспільних настроїв, а й нагромадила досвід їх відображати та реагувати на них властивими їй методами. У секторі її уваги, як показують оприлюднені нею документи, матеріали, зміст виступів, інтерв'ю глав конкретних конфесій, знаходяться практично всі суспільно значущі, нерідко гострі питання – від формування моралі нашого сучасника до напрямів поліпшення міждержавних відносин. Інша справа – настільки таке бачення проблем є реально сприйнятним для соціуму, а зворотній зв'язок і реагування суспільства на оцінки й пропозиції Церкви – очікуваними й ефективними. Заявлена респондентами довіра до Церкви, як показує досвід, нерідко не йде далі декларування, не завжди співпадає з дійсною позицією, ментальністю і суспільною поведінкою людини, що опинилася в різновекторному, політично поляризованому, значною мірою деморалізованому суспільстві, яке констатує сучасні виклики, але далеко не завжди знаходить на них конструктивні відповіді, вивірену стратегію руху.

Але, навіть беручи до увагу ці обставини, об'єктивно Церква зі своєю багатомільйонною спільнотою прихильників сьогодні в питаннях відображення суспільних настроїв, суспільного самопочуття і не менш важливого питання їх врахування в тактиці й стратегії розвитку виступає як один з важливих суспільних суб'єктів, до думки і пропозицій якого варто прислухатися і окремій особі, і суспільству, і владним структурам.

Являючись специфічною в суспільстві інституцією, Церква є виразником таких же *специфічних інтересів релігійних спільнот*, об'єднаних у групу ідейно-догматично, віросповідно, аксіологічно, сотеріологічно, еклезіологічно, церковно-історично, морально-психологічно, релігійно-організаційно. З наукової точки зору (а вона істотно розходиться з церковно-теологічним тлумаченням) ці інтереси можуть співпадати з суспільними інтересами, співпадати частково, а можуть розходитися чи суперечити, як, наприклад, у питанні про клерикалізацію суспільства або державних структур.

На повноті практичної реалізації потенціалу Церкви відображати *групові інтереси* релігійної спільноти (спільнот) позначають кілька чинників.

По-перше, місце, яке посідає Церква в українському суспільстві і яке зумовлю-

¹⁸⁶ Відкритий лист глав Церков і релігійних організацій України щодо мовного питання / [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ecumen_doc/48689/

¹⁸⁷ Звернення Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій до учасників парламентських слухань «Стан суспільної моралі в Україні». 9 листопада 2011 р./ [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ecumen_doc/45327/

ється її характеристиками як історично усталеної (давнішої за українську державність), багатомільйонної, недержавної, регіонально і структурно розгалуженої, ієрархієзованої організації з вертикальним типом управління та підпорядкування, власністю, засобами інформації, каналами її поширення. Вона має масштабний духовний вплив на значну частину суспільства, вагомо присутня у вітчизняній, національній історії, культурі, традиціях, духовних цінностях, у цивілізаторському процесі на українських землях, у формуванні етнічної ментальності та ін. Церква відокремлена від держави, але не від суспільства. Маючи своє канонічне право, систему визначальних віросповідних догм і сакральних цінностей, в своїй діяльності водночас керується світськими законами і нормативно-правовими актами.

По-друге, реальні умови реалізації групового (загальноцерковного, конфесійного) інтересу в Україні. Наявність цих умов дали можливість релігійним об'єднанням, організаціям набути нині статусу справді самостійних, самодостатніх, незалежних від світських інститутів (державних, політичних, громадських) утворень, зі своїм відмінним від світського світобаченням і світосприйманням; притаманними тільки їм способами і формами релігійно спілкуватися з одно- та іновірцями в країні і за кордоном. За нових умов у релігійних інституціях з'явилися важелі утвердження свого правового статусу в державі і суспільстві, подальшого забезпечення його повноти; впливу на державні чинники, контролю за порушеннями прав й інтересів релігійних організацій та окремих віруючих. Сьогодні Церква має можливість ефективно, суспільно резонансно реагувати на такі порушення. Перехід країни до якісно нового стану відкритості українського суспільства, плюралізму, до обміну інформацією з іншими країнами створили умови для порівняльного аналізу законодавчої бази близького і далекого зарубіжжя, критичного коригування власного законодавства. З'явилися сприятливі для Церкви, релігійних організацій можливості (у тому числі правові) для розширення і активізації духовної (релігійної) освіти, інформування громадськості, для публічного роз'яснення своїх позицій, в т. ч. через ЗМІ. Створена правова база і є воля держави для повернення значної частини колишньої церковної власності (культових будівель, приміщень, майна). З'явилися умови й істотно зросли можливості Церкви для суспільно значущої діяльності: проведення соціальної роботи, благодійництва, милосердя, зокрема на тих об'єктах, доступ до яких раніше релігійним організаціям був закритий (заклади охорони здоров'я, пенітенціарної системи тощо).

Чимало з цих позицій були декларовані й у законодавстві радянського періоду, проте і базовий Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» (1991), яким досі регулюється державно-церковні відносини і релігійна сфера в цілому, й інші закони та нормативно-правові акти набули наповнення, розкрилися як правові регулятори і гаранті свободи совісті, віросповідання, діяльності релігійних організацій лише з відмовою від світоглядного монополізму, унормуванням ідеологічної багатоманітності, вільного функціонування громадських об'єднань.

За таких умов Церква виступає сьогодні як виразник групи, по-перше, загальноцерковних, по-друге, конфесійно диференційованих інтересів, у такій іпостасі апелюючи до владних структур (Президента України, Уряду, Парламенту), суспільства, віросповідних спільнот.

Групу *загальноцерковних* інтересів, тобто питань і проблем, позитивне розв'язання яких є значущим для всіх релігійних об'єднань, організацій, громад, складають питання:

– розвитку і вдосконалення суспільних, адміністративних, правових умов на всіх рівнях для реалізації свободи совісті, безперешкодної діяльності релігійних організацій,

розширення релігійної мережі, якомога повнішого задоволення релігійних потреб особи тощо;

– створення надійного правового механізму оптимізації державно-церковних відносин, врегулювання взаємовідносин між державою та інститутом церкви як рівно-партнерських, в інтересах усього українського полісвітоглядного, плюралістичного суспільства; який враховував би сьогоденні реалії, виходив з рівності всіх релігій, принципу верховенства права у практиці правовідносин між державою і Церквою, сприяв толерантності міжконфесійних відносин, недопущенню втручання держави у діяльність релігійних організацій, політизації релігійної сфери, виявів релігійного екстремізму; створював умови для змін у законодавстві про освіту, галузевому законодавстві і т.п. Конкретним свідченням оптимізації державно-церковних відносин могли б стати розгляд і врахування позицій ВРЦіРО щодо Концепції державно-конфесійних відносин в Україні, базового Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» та змін до нього;

– налагодження співпраці між державою та конфесіями в гуманітарній сфері через механізм діяльності спеціальних громадських рад при центральних органах виконавчої влади; утвердження духовно-моральних цінностей, інституту сім'ї та сімейних відносин, вдосконалення національного законодавства у сфері захисту та утвердження суспільної моралі в українському суспільстві;

– повернення, відповідно до зобов'язань України перед Радою Європи, Церквам і релігійним організаціям їх колишньої власності, націоналізованої у радянський період колишніх культових та допоміжних будівель, предметів релігійного вжитку, іншого майна), на засадах правонаступництва та спадкування церковної власності; запровадження у правовому порядку мораторію на приватизацію колишнього майна релігійних організацій, що нині перебуває в державній і комунальній власності, з метою збереження того, що з часом має бути повернуто;

– правове та адміністративне сприяння з боку держави діяльності церков та релігійних організацій, що раніше законодавчо здебільшого лише декларувалася (соціальне служіння, підприємництво, видавнича діяльність, міжнародні релігійні зв'язки та контакти, факультативне викладання курсів «Основи християнської етики», «Основи релігійної етики», «Основи ісламської культури Криму» та інші в загальноосвітніх школах; капеланство у Збройних Силах України, духовне опікування та догляд в лікарнях, закладах соціального захисту – будинках перестарілих, реабілітаційних центрах, будинках для дітей з фізичними та розумовими вадами, у закладах пенітенціарної системи);

– прийняття всіма церквами, релігійними організаціями принципу толерантності як безальтернативної норми міжцерковних, державно-церковних відносин, перетворення міжрелігійної терпимості із формальної норми у повсякденну практику відносин;

– перехід на позицію критичного і обережного ставлення церков до нормативно-правових рецепцій європейського та світового досвіду забезпечення свободи совісті і віросповідання, неприйняття норм державно-церковних відносин без належного врахування етнонаціональних, конфесійних та культурних особливостей розвитку України.

Групу *конфесійно означених інтересів* Церкви, релігійних організацій складають питання:

– збільшення чисельності прихильників свого віросповідання, нарощування конфесійних мереж в країні¹⁸⁸, а для традиційно регіональних конфесій – прагнення

¹⁸⁸ За 2009-2013 рр. кількість релігійних організацій УПЦ зросла на 10,5 відсот., УПЦ КП – на 12,2 відсот.,

виходу за межі регіонів¹⁸⁹ і здобуття статусу всеукраїнських. Однопорядкові з цим процеси – нарощування конфесійної присутності у представницьких органах влади різного рівня, управлінських, бізнесових, медійних структурах, в науці, культурі та ін., що дає можливість віросповідним спільнотам стати більш представницькими, з більшою вірогідністю бути почутими суспільством і владою, більш вагомо вплинути на суспільство, на владні рішення тощо. За всієї об'єктивності цих процесів все чіткіше проявляються тенденції до «змагальності» в кількості релігійних організацій (громад, монастирів, семінарій, періодичних видань тощо); в ряді випадків очевидною є штучність такого «структуротворення»¹⁹⁰;

– визначення базових положень, на яких можливе об'єднання трьох існуючих православних церков (Української Православної Церкви, Української Православної Церкви Київського Патріархату, Української Автокефальної Православної Церкви) в одну Помісну церкву. У вирішенні цієї проблеми на фоні загальних декларацій сторін про готовність до діалогу поки що переважають групові конфесійні інтереси, що фактично ігнорують пропозиції інших сторін, демонструють безкомпромісність, непоступливість учасників діалогу, схильність до політизації проблеми і т. ін. Як засвідчують офіційні документи УПЦ, виступи глави церкви, позиція УПЦ «була й залишається незмінною: ми вважаємо, що, з точки зору православної еkleзіології та канонічного права, єдиною прийнятною моделлю відновлення церковної єдності є об'єднання всіх православних християн у лоні канонічної УПЦ, тобто повернення тих, хто відокремилися, туди, звідки вони вийшли. [...] Шлях до відновлення єдності пролягає через покаєння»¹⁹¹ (курсив наш. – В.К.). Такою ж безкомпромісною залишається й позиція УПЦ КП: вона «вважає для себе неприйнятними та повністю відкидає будь-які моделі чи пропозиції досягнення церковної єдності, умовами яких ставиться входження Української Церкви у будь-якій формі до складу Московського Патріархату»¹⁹² (курсив наш. – В.К.);

– недопущення порушення принципу правової і фактичної рівності релігійних організацій, якими б причинами (об'явленими чи латентними) це не мотивувалося: «традиційністю церкви», «історичними» причинами, більшою «благодатністю», «канонічністю», «українськістю», владним фаворитизмом, релігійно і кількісно вагомішою присутністю в регіоні й т. п. У різні періоди після 1991 р. у ролі захисників групових канонічних інтересів щодо такої рівності виступали православні осередки на території домінування греко-католицизму, греко-католицькі організації на «канонічній території» православ'я; осередки баптизму, п'ятидесятництва, адвентистів, свідків Єгови та ін. – на території поширення «традиційних» релігій; мусульманські громади – в зоні панівної

УАПЦ – на 5,0 відсот., УГКЦ – на 8,9 відсот., РКЦ – на 18,2 відсот., протестантські церкви – на 10,6 відсот./ Див.: Інформаційний звіт Міністерства культури України «Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні за 2012 рік». Короткий виклад / [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1212%3A1&catid=51%3Astats&Itemid=79&lang=uk

¹⁸⁹ Релігійні осередки УГКЦ, наприклад, що на початок 90-х років ХХ ст. носили чітко виражений регіональний характер і діяли переважно в кількох областях Західної України, на сьогодні діють в усіх регіонах. 3919 релігійних організацій УГКЦ станом на 01.01.2013 р. складають 10,6 відсот. від всієї релігійної мережі в країні / Там само.

¹⁹⁰ Наприклад, на 11 монастирів УАПЦ припадає 10 (!) ченців; на 7 духовних навчальних закладів – 129 слухачів / Там само.

¹⁹¹ Доповідь Предстоятеля УПЦ на Ювілейному Соборі Української Православної Церкви (2011) / [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://theology.in.ua/ua/index/resources/church_doc/uosmp_doc/43254/

¹⁹² Звернення Архієрейського Собору УПЦ КП до УПЦ (Московського Патріархату) від 28 червня 2013 р. / [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/uk/archsobor/3597/zvern-archsobor-to-urcmp.html>

присутності православ'я, а згодом – навпаки, коли православні організації почали на практиці обмежуватися в діяльності як такі, що функціонують на «традиційній» території ісламу;

– забезпечення на рівні регіонів рівноправності у ставленні органів влади, органів місцевого самоврядування до релігійних організацій при вирішенні конкретних питань їх функціонування (недопущення преференцій у рішеннях місцевих органів на користь однієї з конфесій; тенденційних зволікань з реєстрацією релігійних громад певних конфесій, конфесійної ангажованості місцевого чиновництва при видачі дозволів на будівництво культових будівель, виділення земельних ділянок під будівництво і т. ін.);

– питання статусу юридичної особи, яке в умовах поліконфесійної країни, розколу в православ'ї й набуття православними церквами різного статусу отримало конфесійно диференційоване тлумачення, визначаючи позицію й інтереси конфесійно орієнтованих спільнот як неспівпадаючі чи полярно протилежні. Демаркаційна лінія походить між двома основними позиціями – УПЦ МП і УПЦ КП. УПЦ МП вже багато років добивається отримання для себе, своїх релігійних об'єднань статусу юридичної особи, вважаючи, що це сприяло б розвитку церковної інфраструктури, її організаційній єдності, кращій координації соціальної, благодійної та просвітницької діяльності Церкви. При цьому УПЦ МП залишає за іншими релігійними об'єднаннями право набувати чи не набувати такого статусу¹⁹³. Позиція УПЦ КП протилежна: вона прагне зберегти у цьому питанні «статус кво» і не хоче, щоб Церква в цілому стала юридичною особою, задовольняючись тим, що такий статус мають, згідно чинного законодавства, релігійні управління і організації конкретних церков. Відповідно до рішення Синоду УПЦ КП з цього питання, надання подібного статусу «недоцільне і шкідливе». В умовах нинішнього розділення православних церков воно призведе «до різкого збільшення числа майнових претензій між конфесіями... збільшення конфліктів та загострення релігійного і суспільного протистояння»¹⁹⁴. Серед членів Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій консенсусу з цього питання немає.

Існує ціла низка інших питань, що характеризують Церкву як виразника групи інтересів в умовах світської держави, світських владних структур, реально світського суспільства. Серед таких питань: прагнення Церкви позитивно вирішити ряд своїх проєктів у освітній та науковій сферах, власної присутності у Збройних силах, інших військових формуваннях; добитися легітимізації і розширення своїх каналів впливу на сферу суспільної моралі, сім'ю і сімейні відносини; протидія виявам релігійного фундаменталізму, пропаганди ксенофобії та релігійної нетерпимості, поширенню різного роду протизаконним, деструктивним течіям під прикриттям релігії, які в інших країнах виявили себе як політизовані, екстремістські, релігійно-терористичні (зауважимо, що така протидія, наприклад, в ісламі в Україні нерідко супроводжується взаємними звинуваченнями конфліктуючих сторін у виявах ісламського радикалізму, фундаменталізму, сприянні розвитку екстремістських сектантських рухів, відсутності чіткої позиції щодо таких напрямів, як ваггабізм, «Хізбу-т-тахрір», «ал-Джама'ат ал-ісламія» та ін.¹⁹⁵) та ін.

¹⁹³ Див.: Доповідь Предстоятеля УПЦ на Ювілейному Соборі Української Православної Церкви (2011) / [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://theology.in.ua/ua/index/resources/church_doc/uocmp_doc/43254/

¹⁹⁴ Див.: Ухвала Священного Синоду УПЦ КП від 13 травня 2013 р./ Журнали засідань Священного Синоду 13 травня 2013 року. Журнал № 26/ [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/uk/synod/3439-synod13-05-13.html>

¹⁹⁵ Див.: Шестопапалєць Д. Іслам в Україні: проблема релігійного авторитету/ Українське релігієзнавство. – 2011. – №60. – С. 161-170.

Якщо розглядати питання про роль Церкви як виразника групи інтересів релігійних спільнот більш конкретно, то, зокрема, доволі окресленою є її позиція у питанні зміни існуючого законодавства щодо розширення прав Церкви у сфері освіти. Звичайно, перелік питань, що виставляється Церквою для позитивного правового вирішення у світській державі, змінюється в залежності від суспільно-політичної ситуації в країні, стану самої Церкви, особистих світоглядних уподобань владної еліти. При цьому ряд церков, переважно у західному регіоні, вже мають досвід вирішення питань щодо освіти, своєї присутності у навчальних закладах явочним порядком, свого часу не добившись прийняттого для них рішення законними шляхами. Зрозумілим є прагнення, наприклад, т. зв. традиційних церков попасти в школи, дошкільні заклади: з різних причин розгубивши досвід копіткої індивідуальної та масової роботи з людьми (віруючими і невіруючими), не обтяжуючи себе факультативною роботою у недільних школах, ряд церков прагнуть отримати «готові» для навчання колективи учнів, з жорстким розкладом присутності, приміщеннями тощо. На сьогодні освітній акцент Церкви з тактичних міркувань змістився із шкільних проблем у бік комплексу питань, пов'язаних, головним чином, із зрівнянням прав релігійно-церковних структур з світськими суб'єктами права у сфері освіти. Йдеться, зокрема, про визнання релігійних організацій суб'єктами права заснування навчальних закладів державного стандарту освіти; про державне визнання освіти, яка надається релігійними навчальними закладами; надання студентам та викладачам духовних навчальних закладів соціальних прав, рівних з правами студентів та викладачів державних і приватних навчальних закладів; про визнання богослов'я науковою дисципліною; вирішення питання щодо можливості акредитації духовних навчальних закладів; запровадження диференціації приватних навчальних закладів за типами – прибуткові та неприбуткові¹⁹⁶; визнання державою дипломів, наукових ступенів випускників вищих духовних навчальних закладів¹⁹⁷ та ін.

Церква як група інтересів доволі виразно постає і в питанні про Закон України «Про свободу совісті і релігійні організації». Незважаючи на численні спроби переглянути «радянський» за походженням Закон, він до сьогодні залишається більш чи менш ефективним базовим регулятором відносин у цій сфері. За більш ніж 20-літню історію його функціонування істотно змінювалося й ставлення церков, релігійних організацій, віруючих і невіруючих, законодавців до нього – від неприйняттого до такого, що в цілому задовольняє потреби релігійної і нерелігійної спільнот. На сьогодні релігійно-церковний загал вважає, що Закон не потребує нової редакції, додаткових змін, проте актуальним є ухвалення Концепції державно-конфесійних відносин в Україні, розроблену Центром Разумкова спільно з представниками конфесій та парламентаріями. Прийняття Концепції має передувати прийняттю базового Закону України¹⁹⁸. Однак ці пропозиції Церкви до уваги не взято, як не врахована й пропозиція ВРЦіРО не приймати внесений представником Президента України законопроект №10221 про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Хоча законопроект отримав

¹⁹⁶ Див.: Звернення Всеукраїнської Ради Церков до Президента України Віктора Януковича. 21 квітня 2011 р. Додаток 1 / [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ecumen_doc/42132/

¹⁹⁷ Див.: Доповідь Предстоятеля УПЦ на Ювілейному Соборі Української Православної Церкви (2011) / [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://theology.in.ua/ua/index/resources/church_doc/uocmp_doc/43254/

¹⁹⁸ Див.: Звернення Всеукраїнської Ради Церков до Президента України Віктора Януковича. 21 квітня 2011 р. Додаток 1 / [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ecumen_doc/42132/

негативну оцінку усіх релігійних організацій, фахівців, громадськості¹⁹⁹, він всупереч чинному регламенту був прийнятий більшістю у Верховній Раді України. Це внесло не лише додаткову напругу у державно-церковні відносини, а й дало підстави представникам Церкви констатувати кризу відносин між державою і конфесіями. Прийняття всупереч пропозиціям Церков поправок до Закону, заявив Предстоятель УГКЦ кардинал Святослав (Шевчук), змусило «глав Церков говорити про кризу в державно-церковних стосунках», про «зруйнованість парадигми церковно-державних відносин» [...] «Ми себе вбачаємо партнерами з владними структурами, але аж ніяк не підлеглими»²⁰⁰.

Ймовірно, справу мало змінює те, що дано доручення підготувати новий базовий Закон, а затверджені поправки до чинного Закону спішно виправляються. У контексті теми розгляду важливо, що за даних обставин Церква продемонструвала солідарний, обґрунтований інтерес групи, що представляє практично всю віросповідну спільноту країни і властивими їй засобами прагнула цю позицію відстояти.

Беручи до уваги зазначені вище явища, процеси релігійно-церковному та суспільному середовищах, *є підстави виокремити як значущі кілька тенденцій.*

По-перше, зростання присутності Церкви в суспільстві, яка результує, з одного боку, відповідні прагнення Церкви, з іншого – бажання держави і суспільства створити умови для її нормального функціонування відповідно до загальноприйнятих норм свободи совісті, переконань та віросповідань.

По-друге, тенденція перетворення динаміки кількісних ознак зростаючої присутності Церкви у якісні – оприлюднення позиції Церкви не лише з питань групових релігійно-церковних інтересів, а й з достатньо широкого кола суспільно значущих проблем, що виходять за межі суто сакральних, релігійних чи церковних.

По-третє, в діяльності Церкви все очевиднішою стає тенденція повернути собі в суспільстві, яке, з одного боку, стало лояльним до релігійно-церковного інституту, а з іншого – переживає кризу духовних цінностей і нездатність її ефективно подолати, традиційну в минулому роль головного духовного проводиря, наставника, вчителя, моралізатора і духовного цензора, хоча публічно представники церков заперечують своє прагнення перетворитися у неофіційне «міністерство духовних справ» взамін недавніх партійно-ідеологічних структур. Ступінь реалізації цієї тенденції прогнозовано буде залежати від більш загальних процесів у суспільстві: збереження світськості, секуляризованості суспільства і держави чи поступова клерикалізація їх сегментів під гаслами нової «симфонії» держави і Церкви, заміни «дискримінаційного» принципу відділення Церкви від держави пошуком якоїсь змістовно розмитої «суспільної гармонії».

На сьогодні реальністю є те, що представляючи понад 25 млн. віруючих чи таких, які вважають себе віруючими (воцерковлених або невоцерковлених), близько 37 тис. релігійних організацій в Україні, посівши в суспільстві вагоме місце, отримуючи впродовж тривалого періоду стабільно високий рейтинг довіри, Церква як особлива інституція в суспільстві має можливість бути виразником і ретранслятором загальносуспільних настроїв, більшою чи меншою мірою впливаючи на розвиток суспільства і позицію державних структур.

¹⁹⁹ Звернення глав та повноважних представників Церков і релігійних організацій – учасників зустрічі Президента України з членами Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій 17 жовтня 2012 р. / [Електрон.ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radac_gs09/por_den_n?day_=10&year=2012&krit=0; Відкритий лист громадськості до Президента В.Януковича про недопущення обмеження свободи віросповідання від 30 жовтня 2012 р. / [Електрон.ресурс]. - Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1140%3A1&catid=50%3A2v&Itemid=78&lang=uk

²⁰⁰ Глава УГКЦ назвав кризовими стосунки між державою і Церквою в Україні / [Електрон.ресурс]. - Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/50908/